

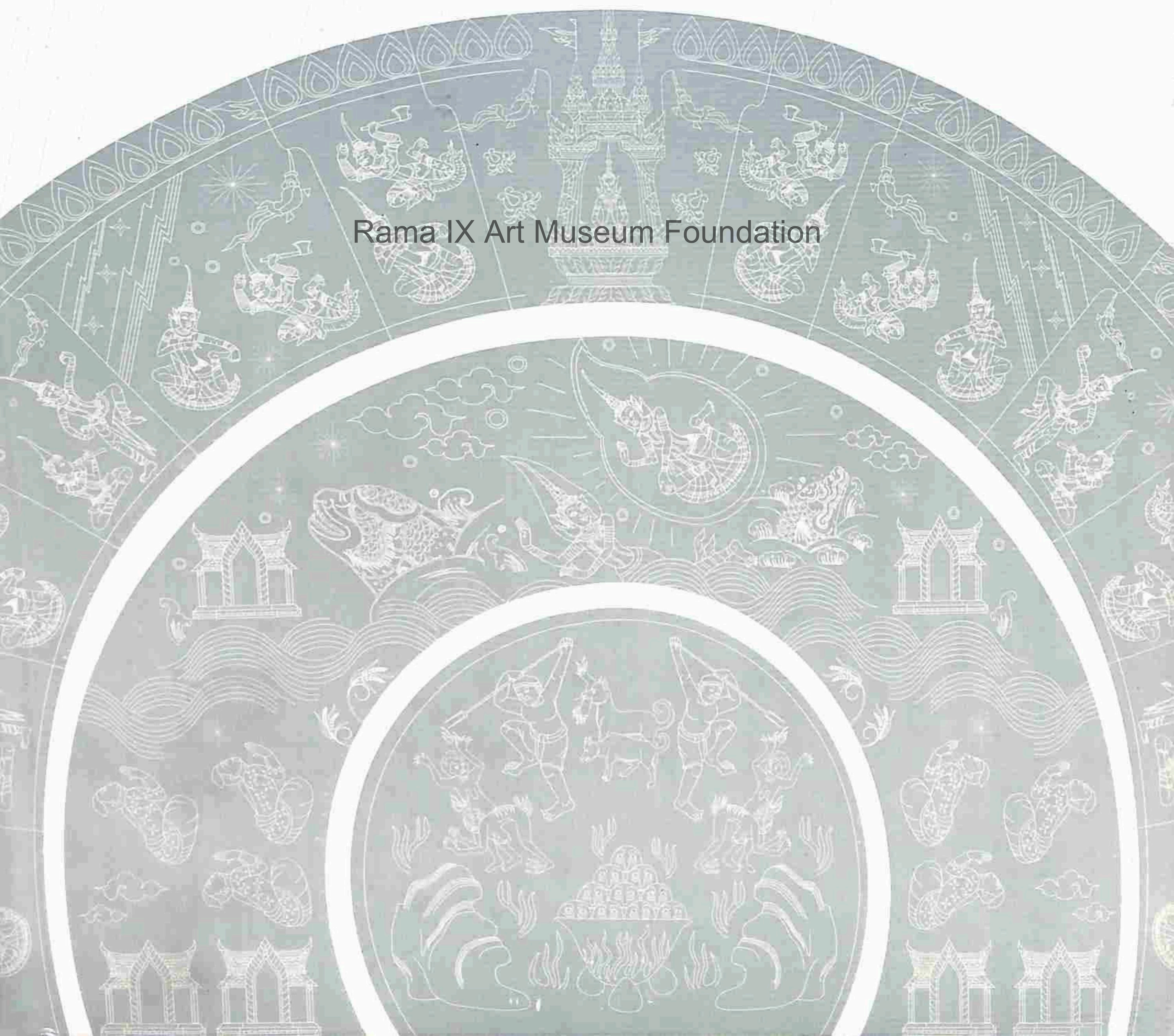
ไตรภูมิ

นิทรรศการจิตรกรรมไทยแบบประเพณี : อิทธิพลจากสมุทภาพไตรภูมิ

Traditional Thai Painting Inspired by the Buddhist Cosmology

Rama IX Art Museum Foundation

Rama IX Art Museum Foundation

ไตรภูมิ

นิทรรศการจิตรกรรมไทยแบบประเพณี : อธิพิพลจากสมุทภาพไตรภูมิ
Traditional Thai Painting Inspired by the Buddhist Cosmology

คำนำ

กระทรวงวัฒนธรรมได้เห็นชอบให้ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือ “ไตรภูมิภูมิกถา ฉบับรัชกาลที่ ๙ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐” โดยได้มอบหมายให้คณะทำงานจัดพิมพ์หนังสือไตรภูมิภูมิกถา ฉบับรัชกาลที่ ๙ เฉลิมพระเกียรติฯ ซึ่งมีหม่อมราชวงศ์จักรกร จิตรพงศ์ เป็นประธานคณะทำงานรับผิดชอบดำเนินงาน

วัตถุประสงค์สำคัญในการจัดพิมพ์หนังสือฉบับนี้ มีสองประการคือ ประการแรก เพื่อสืบทอดประเพณีการคัดลอกและจัดพิมพ์หนังสือ “ไตรภูมิภูมิกถา” ซึ่งพญาลิไท (พระธรรมราชาที่ ๑) แห่งกรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๘ หรือกว่า ๖๖๐ ปีมาแล้ว นับได้ว่าเป็นหนังสือที่รจนาขึ้นด้วยภาษาไทยที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดาหนังสือโบราณที่ตกทอดมาจนถึงทุกวันนี้ความยั่งยืนของหนังสือนี้ เป็นผลของความเพียรของบรรพบุรุษไทย ที่ได้คัดลอกด้วยมือไม้มิถุยุคสมัย แม้เมื่อมีเทคโนโลยีการพิมพ์เกิดขึ้นในสยามประเทศ ก็ได้มีการตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้มาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน ทำให้คนไทยได้อ่านและศึกษาแนวคิด ตลอดจนคติความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาลที่มีมาแต่ก่อนพุทธกาล ตลอดจนแนวทางการอธิบายในเรื่องไตรภูมิซึ่งเป็นเรื่องที่เชื่อกันมาแต่โบราณเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิด บาปบุญคุณโทษ ตามปรัชญาในพระพุทธศาสนา และเรื่องอื่น ๆ ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างสรรค์ศิลปะไทยในแขนงต่าง ๆ รวมถึงการสร้างสรรค์หนังสือไทยในหมวด “สมุดภาพไตรภูมิ” ซึ่งเป็นการย่อเรื่องไตรภูมิและการเขียนภาพประกอบ เพื่อสร้างความเข้าใจซึ่งให้ผู้อ่านหนังสือไม่แตกฉาน จักเข้าใจในคติไตรภูมิได้ ประการที่สอง วิวัฒนาการของศิลปะไทยทางด้านจิตรกรรมนั้น ถึงแม้จะมีความก้าวหน้าพัฒนาเป็นอย่างมากในปัจจุบัน ทั้งในแนวศิลปะแบบประเพณีและศิลปะร่วมสมัย แต่ภาพที่นิยมนำมาใช้เป็นภาพประกอบในหนังสือไตรภูมิภูมิกถาในยุคหลัง ก็ยังนิยมใช้ภาพที่เขียนในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือสมัยกรุงธนบุรีเป็นส่วนใหญ่ ไม่นิยมใช้ผลงานของช่างเขียนร่วมสมัย ทั้ง ๆ ที่จิตรกรรมสมัยปัจจุบันยังนิยมเขียนเรื่องราวจากไตรภูมิอยู่เป็นจำนวนมาก

ด้วยเหตุผลทั้งสองประการดังกล่าวมาแล้ว คณะทำงานจัดพิมพ์หนังสือไตรภูมิภูมิกถา ฉบับรัชกาลที่ ๙ เฉลิมพระเกียรติฯ จึงมีแนวทางดำเนินงานดังนี้

จัดพิมพ์เป็นหนังสือ ๒ ภาษา คือ ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ควบคู่กันหน้าต่อหน้า (dual language) โดยฉบับภาษาไทยใช้ต้นฉบับหนังสือไตรภูมิภูมิกถาที่ราชบัณฑิตยสถานชำระใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๔ ภาษาอังกฤษ ใช้ต้นฉบับที่แปลโดยคณะผู้เชี่ยวชาญของไทยในโครงการวรรณกรรมอาเซียน ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือชุดวรรณกรรมอาเซียน (Anthology of ASEAN Literature) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นหนังสือมีภาพประกอบ เป็นผลงานของศิลปินไทยร่วมสมัย แบ่งภาพเป็นสองภาค ภาคแรกคือภาพไตรภูมิที่นิยมเขียนในหน้าต้นของสมุดภาพไตรภูมิโบราณ ภาคสองเป็นภาพอื่น ๆ ที่เขียนในหน้าปลายของสมุดภาพไตรภูมิ ได้แก่ภาพแผนที่และรายละเอียดของจักรวาล ภาพพุทธประวัติ ภาพชาดก เป็นต้น

คณะทำงานได้มีมติให้เขียนภาพไตรภูมิในภาคแรกขึ้นใหม่ ด้วยวิธีระดมเหล่าศิลปินผู้มีผลงานและมีความรู้เชี่ยวชาญในเรื่องไตรภูมิ ช่วยกันร่างแบบ ภายใต้คำแนะนำของนักวิชาการผู้สันตติกรณ์ ต่อจากนั้น จะร่วมกันเขียนภาพไตรภูมิในลักษณะศิลปะซึ่งอาจเรียกได้ว่า “ศิลปะสมัยรัชกาลที่ ๙” โดยอาศัยแนวศิลปะที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงงานนำไปเป็นแบบอย่างทางหนึ่ง และอาศัยแนวศิลปะของภาพประกอบพระราชนิพนธ์เรื่อง “มหาชนก” ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ เป็นแบบอย่างอีกทางหนึ่ง

ภาพประกอบในภาคที่สอง จะใช้ผลงานของเหล่าศิลปินที่เพียรทำงานสร้างสรรค์จิตรกรรมไทยเป็นอาชีพหลัก โดยเชิญให้ส่งผลงานมาร่วมจัดนิทรรศการศิลปะ เพื่อคัดเลือกผลงานที่มีคุณภาพลงพิมพ์ในหนังสือ ในลักษณะภาพเดี่ยวในนามของศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงาน

นิทรรศการ “จิตรกรรมไทยแบบประเพณี : อิทธิพลจากสมุดภาพไตรภูมิ” นี้ เป็นผลของการรวมตัวกันของเหล่าศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานในแนวศิลปะไทยแบบประเพณี ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความสามารถสูงทางด้านนี้ และเคยได้รับทุนการศึกษาหรือรางวัลการประกวดผลงานการศึกษาของมูลนิธิอินริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งได้ดำเนินการสนับสนุนเยาวชนที่เล่าเรียนและฝึกหัดตนเองสู่ความเป็นเลิศทางจิตรกรรมไทย ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นต้นมา โดยคณะทำงานฯ ได้เชิญให้ศิลปินเหล่านี้ส่งผลงานที่มีเรื่องราวเกี่ยวเนื่องกับเรื่องไตรภูมิมาจัดแสดง และได้รับการตอบรับจากเหล่าศิลปินเป็นอย่างดี ทำให้สามารถจัดนิทรรศการนี้ได้สำเร็จดังที่ปรากฏ อีกทั้งยังได้รับความร่วมมือจากมูลนิธิอินริศรานุวัดติวงศ์ ส่งสำเนาภาพฝีพระหัตถ์ในสมเด็จพระยามหาราชริศรานุวัดติวงศ์ มาร่วมจัดแสดงด้วย

คณะทำงานฯ ขอขอบคุณสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรมที่ให้การสนับสนุนการจัดนิทรรศการนี้อย่างดียิ่ง ตั้งแต่การเตรียมงาน การจัดพิมพ์สูจิบัตร การจัดแสดง และการจัดกิจกรรมเสริมระหว่างการจัดนิทรรศการ คณะทำงานฯ หวังว่านิทรรศการนี้จะประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ทุกประการ กล่าวได้ว่านิทรรศการนี้เป็นกิจกรรมเพื่อการประชาสัมพันธ์การจัดพิมพ์หนังสือ “ไตรภูมิภูมิกถา ฉบับรัชกาลที่ ๙ เฉลิมพระเกียรติฯ” คณะทำงานฯ หวังว่าผู้เข้าชมนิทรรศการจะได้รับความซาบซึ้งถึงสุนทรียรสของจิตรกรรมไทยแบบประเพณี อันเป็นมรดกของชาติที่ตกทอดมายาวนาน ตลอดจนทุกยุคสมัยของประวัติศาสตร์ไทย

หม่อมราชวงศ์จักรกร จิตรพงศ์
ประธานคณะทำงานจัดพิมพ์หนังสือ ไตรภูมิภูมิกถา ฉบับรัชกาลที่ ๙ เฉลิมพระเกียรติฯ

Preface

In preparation for a forthcoming publication of a book entitled "Buddhist Cosmology Tribhumikatha : the King Rama IX Version", the Ministry of Culture has appointed a Publication Committee to take full responsibility for the publication of this book, written in 1345 by King Lithai, Dharmaraja I of the Sukhothai Kingdom.

There are two main reasons for the republication of this ancient book. One is to continue the age-old tradition of preserving the book for posterity through successive copying of the illustrated manuscripts and republications throughout all periods of Thai history. The other is to preserve the tradition of illustrating the book with Thai traditional paintings on the subject of cosmology and cosmography.

In order to gain an insight into the state of the art of Thai traditional painting, the Publication Committee has deemed it necessary to organise an exhibition under the subject of "Traditional Thai Painting Inspired by the Buddhist Cosmology" under the auspices of the Office of Contemporary Art and Culture, Ministry of Culture. Well-known painters who work in the traditional style as well as art students who aspire to pursue a professional career in the traditional style have been invited either to submit their recent works or to create new works under this subject. Master painters have likewise been invited to participate in the exhibition. Pride of place goes to a reproduction of a mural painting depicting Aditya the Sun God, seated on his chariot that flies through the sky around Mount Sumeru in perpetuity as described in the book of cosmology. This work was designed by H.R.H. Prince Narisaranuvattiwongse, the celebrated artist and designer whose work had brought about a revolution in Thai artistic development, incorporating the Western arts academy into the traditional Thai arts movement during the early 20th century. The actual painting on the ceiling of Borombhiman Mansion in the Grand Palace was carried out precisely after the Prince's design by Carlo Rigoli, one of the several gifted European artists who had come to live and work in Siam during that period.

It is hoped that this Exhibition will prove to generate moral support to professional artists who have chosen to work in the traditional style, to encourage student artists to maintain an interest in the continuance of this style in face of the onslaught of international modernity and to inspire the youths of today to become interested in the traditional art forms.

The Publication Committee expects that works submitted to the exhibition will be varied enough to make the new edition of Tribhumikatha a lively and interesting book. This exhibition project, as well as the complimentary project for another painting on the Buddhist Cosmology that will pictorially present the Tribhumi, often translated as "The Three Planes of Existence" that is a cooperative effort of some 45 painters on a single scroll, also to be used to illustrate the same book, will together make the new publication a landmark of our time. The book will therefore be a celebration of two Thai monarchs: King Lithai, Dharmaraja I of Sukhothai, the great scholar who had written Tribhumikatha, the book of cosmology that had inspired the Thai arts throughout all periods of Thai history, and King Bhumibol Adulyadej, Rama IX of the House of Chakri, the greatest benevolent King of our time.

The Publication Committee wishes to express the most sincere appreciation and gratitude for the generous assistance extended by the Office of Contemporary Art and Culture, as well as by individuals and other personnel of the Ministry of Culture in making this Exhibition possible.

M.R. Chakrabort Chitabongs
Chairman of the Publication Committee

ที่ รล ๐๐๑๐.๑/๑๕๔๘

สำนักพระราชพิธี

สวนจิตรลดา กทม. ๑๐๓๐๓

๗ มีนาคม ๒๕๕๑

เรื่อง พระราชทานพระราชนุญาตในการทำสำเนาผลงานจิตรกรรมของศาสตราจารย์ปรีชา เกาทอง
เพื่อจัดนิทรรศการ

เรียน นายวีระ โรจน์พจนรัตน์ ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม

อ้างถึง หนังสือกระทรวงวัฒนธรรม ที่ วธ ๐๒๐๓/๔๔๑ ลงวันที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๑

ตามหนังสือที่อ้างถึงขอให้นำความกราบบังคมทูลสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ
ขอพระราชทานพระราชนุญาตจัดทำสำเนาภาพจิตรกรรมไทย ชื่อ "ปาหนิมพานต์ กลางคืน" ขนาดไม่เกิน
๙๙ x ๑๐๐ เซนติเมตร ผลงานจิตรกรรมของศาสตราจารย์ปรีชา เกาทอง ที่สร้างสรรคขึ้นตามพระราช-
เสาวนีย์ในโครงการ "จากแสงสู่ปาหนิมพานต์ตามพระราชเสาวนีย์" เพื่อนำไปจัดแสดงและใช้ประกอบการ
ออกแบบปกสูจิบัตรนิทรรศการ "จิตรกรรมไทยแบบประเพณี : อิทธิพลจากสมุดภาพไตรภูมิ" ซึ่งกระทรวง
วัฒนธรรม ได้มอบให้สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย จัดนิทรรศการดังกล่าวขึ้น ระหว่างวันที่ ๒ - ๓๐
เมษายน ๒๕๕๑ ณ หอศิลป์สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย อาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
ราชนครินทร์ กรุงเทพมหานคร ทั้งนี้ จะคัดเลือกผลงานจากนิทรรศการครั้งนี้ไปจัดพิมพ์เป็นภาพประกอบ
ส่วนหนึ่งของหนังสือไตรภูมิภควท ฉบับรัชกาลที่ ๙ ที่จะจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสสมโภชฉลองพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ดังความ
แจ้งอยู่แล้ว นั้น

สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานพระราชนุญาต.

(ท่านผู้หญิงมณีสิริ นุสกัน)

ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

กองราชเลขาธุการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

โทร. ๐ - ๒๒๔๒ - ๕๕๓๑, ๐ - ๒๒๔๓ - ๙๒๑๙

โทรสาร ๐ - ๒๒๔๐ - ๐๓๓๔

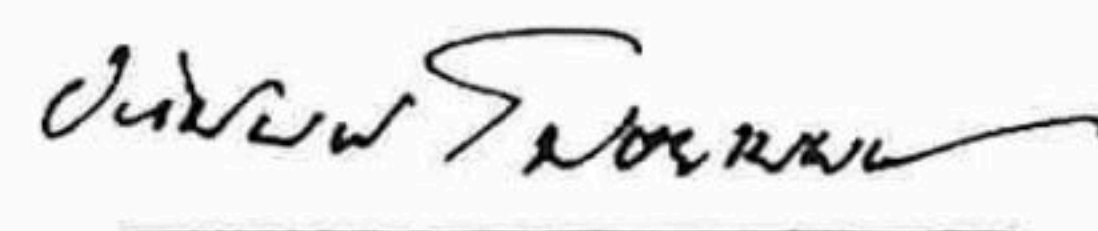
เว็บไซต์ : www.ohmpps.go.th

สารผู้อำนวยการสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย

ผลงานจิตรกรรมไทยที่สร้างสรรค์โดยศิลปินร่วมสมัย เป็นอีกหลักฐานหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึง การสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรม ที่สืบทอดผ่านรุ่นสู่รุ่น โดยมีสำนักงานการศึกษาศิลปะต่างๆ เป็นศูนย์กลางการถ่ายทอดและเป็นแหล่งฝึกฝน รวมถึงการสร้างคนรุ่นใหม่ที่มี ใจรักความวิจิตรบรรจงของศิลปะไทย

ผลงานจิตรกรรมไทยที่ปรากฏ ยังแสดงให้เห็นถึงความประณีตงดงามและจิตใจที่สูงส่งของผู้สร้างสรรค์ ที่ใช้เพียงแค่การใช้ฝีมือ ยังต้องประกอบด้วยความอดทน เพียรพยายาม มุ่งมั่นสร้างสรรค์ผลงานตามแนวทางที่ดูคล้ายเป็นการลอกเลียน แต่ทว่ามองให้ลึกกลงแล้ว จะพบกับรายละเอียดที่สามารถอธิบายความหมายและนำไปสู่การค้นหาความหมายได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังจะเห็นได้จากความรอบรู้ อย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องราวในงานจิตรกรรมไทยของศาสตราจารย์ปรีชา เถาทอง และรองศาสตราจารย์สน สิมมาตรัง เป็นอาทิ ซึ่งเขา เหล่านั้น สามารถเล่าขานถึงสิ่งที่ตนวาดได้อย่างแม่นยำและน่าสนใจ

นิทรรศการ “จิตรกรรมไทยแบบประเพณี : อิทธิพลจากสมุดภาพไตรภูมิ” ในครั้งนี้ จึงเปรียบเสมือนการนำศิลปะร่วมสมัย ที่ยึดมั่นในแนวทางการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมไทยจากหลายสำนัก ให้มาขึ้นรวมกันตรงจุดเดียว จุดที่แสดงให้เห็นชัดเจนถึงพลังใจ อันแรงกล้า ที่มุ่งมั่นสืบสานงานศิลปะเพื่อการอนุรักษ์มรดกอันดั้งเดิมของไทยต่อไป

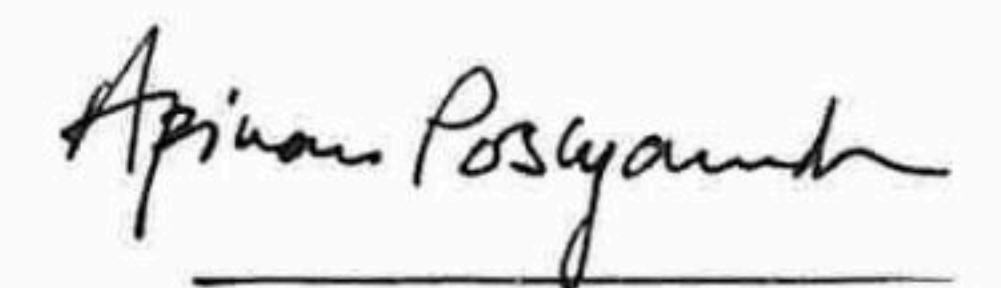
ศาสตราจารย์ ดร.อภิรักษ์ โพชยานนท์
ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย
กระทรวงวัฒนธรรม

Message from Director-General of Office of Contemporary Art and Culture

Traditional Thai style painting created by contemporary artists are good evidence proving that national cultural heritage has been handed down from generation to generation through various art schools. These schools act as training centres to build up new generation of artists who appreciate the exquisiteness of Thai art.

Traditional Thai painting reflects refined and imaginative minds of the painters. The artists need not only skill but endurance and perseverance to create these traditional style paintings which superficially look like copies of late artists' works. But when carefully scrutinized in detail, we will find out meaningful messages which sometimes lead to profound accounts for endless study. Paintings by Professor Preecha Thaonthong and Associate Professor Sone Simatrang are examples of such works.

The exhibition “Traditional Thai Painting Inspired by the Buddhist Cosmology” brings together contemporary artists from various art schools to express their strong intention to continue the tradition of Thai art in order to preserve and maintain the priceless national cultural heritage.

Professor Dr. Apinan Poshyananda
Director-General
Office of Contemporary Art and Culture
Ministry of Culture

ไตรภูมิกับศิลปกรรมไทย

ไตรภูมิเป็นที่มาแห่งความบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมไทยทุกประเภท ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ประณีตศิลปกรรม และศิลปพื้นบ้าน ศิลปกรรมแต่ละประเภทมีสภาพความแตกต่าง สลับซับซ้อน วิจิตรพิสดาร จากศูนย์กลางของราชอาณาจักร ที่เป็นสังคมเมือง กระจายอยู่รอบนอกราชอาณาจักรที่เป็นชนบท จากศิลปกรรมเพื่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ศิลปกรรมเพื่อพุทธศาสนาหรือ พุทธศิลป์ สู่ศิลปกรรมเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชาวบ้านธรรมดาสามัญ จากวิจิตรศิลป์สู่ศิลปพื้นบ้าน รูปลักษณะของศิลปกรรมต่างๆ เหล่านี้ กระจายออกจากศูนย์กลางของสังคมออกไปเป็นลำดับชั้น แต่ศิลปะทุกส่วนของสังคมไทยมีรากฐานมาจากคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิแทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นแสดงเรื่องราวเนื้อหา รูปลักษณะเพื่อความเชื่อเรื่องไตรภูมิโดยตรง แสดงด้วยรูปสัญลักษณ์เพื่อเป็นตัวแทนความหมายภูมิต่างๆ เช่น ประติมากรรมตามชั้นฐานโบสถ์ วิหาร บุชบกธรรมาสัน พระปรางค์ เจดีย์ฯ ต่างๆ หรือภาพเทพชุมนุมเหนือหน้าต่างเพื่อแสดงเทวภูมิ เป็นต้น หรือแม้แต่ภาพที่แสดงเรื่องราวทางพุทธศาสนา อดีตพุทธ นิบาตชาดก ทศชาติ มหาชาติ พุทธประวัติ หรืออื่นๆ ที่เป็นส่วนย่อยหรือส่วนละเอียดของไตรภูมิ เป็นเครื่องแสดงถึงอิทธิพลของไตรภูมิที่มีต่อศิลปกรรมไทยทั้งสิ้น

๑. ไตรภูมิกับศิลปกรรมเพื่อสถาบันกษัตริย์

การสร้างกรุงอันเป็นราชอาณาจักรของพระมหากษัตริย์ไทย มักสร้างโดยมีเทวภูมิเป็นแบบอย่าง เป็นกรุงศรีอยุธยา และ กรุงรัตนโกสินทร์ กรุง มาจาก เกริง ในภาษามอญ แปลว่า แม่น้ำลำคลอง ร.๔ มีพระราชวินิจฉัยว่า ผู้ใดมีอำนาจเหนือน้ำหรือเป็นเจ้าของน้ำตั้งแต่ ปากน้ำไปจนสุดของแม่น้ำ ผู้นั้นเรียกว่าเจ้ากรุง ถ้าแปลความหมายของ “กรุงเทพมหานคร...” ย่อมแปลว่า เมืองใหญ่ของเทพเจ้าที่ตั้งอยู่บนน้ำ เปรียบเสมือนเทวดาบนขุนเขาพระสุเมรุที่ตั้งอยู่บนสันติครสมุทในคติไตรภูมิ ถ้าพิจารณาดูสถาปัตยกรรมเพื่อพระมหากษัตริย์ทั่วทุกหนแห่งภายใน กรุงที่เป็นราชอาณาจักรไทย มักแสดงรูปลักษณะซ้อนกันเป็นชั้นๆ ทั้งปราสาทราชมนเฑียร พระที่นั่ง พระตำหนัก และอาคารในพระบรมมหาราชวัง พระราชวัง วัง วัดในวัง วัดที่ทรงสถาปนาปฏิสังขรณ์ล้วนสอดหลั่นกันเป็นชั้นๆ จนถึงชั้นนอกสุดของกรุง เมืองที่ตั้งอยู่เหนือน้ำดุจเมืองสวรรค์ดาวดึงส์ บนเขาพระสุเมรุ จตุโลกบาลเหนือเขาคุณธร ตินเทวดาเหนือเขาสัตตบริภัณฑ์ที่เหลือน ครุฑเหนือวิมาน หมูเทวดาที่มีวิมานในป่าหิมพานต์ มหาจักรพรรดิกับราชอาณาจักรในชมพูทวีป สดหลั่นกันเป็นชั้นๆ ไปจนสุดขอบเขากักรวาลในไตรภูมิ ราชอาณาจักรจึงเป็นการจำลองจักรวาล กษัตริย์ไทยทุกพระองค์จึงปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์แห่งขุนเขา เหนือน้ำและจักรวาล

ศิลปกรรมเพื่อสถาบันพระมหากษัตริย์ล้วนสะท้อนคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ เช่น

- พระราชวัง พระที่นั่งปราสาทราชมนเฑียรมักมีชื่อเป็นสรวงสวรรค์ทั้งสิ้น เช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัยมโหฬารพิมาน เป็นต้น
- พระที่นั่ง พระราชบัลลังก์ที่ประทับสร้างสูงเป็นชั้นๆ มีประติมากรรมประดับประดาในส่วนละเอียดจำลองความเชื่อเรื่องไตรภูมิ เช่น พระที่นั่งบุษบกมาลา พิมาน พระที่นั่งพุดตานกาญจสิงหาสน์ พระแท่นราชบัลลังก์ประดับมุก เป็นต้น
- ราชยานและคานหามเพื่อประทับพระเกียรติ เช่น เวชยันตราขจร มหาพิชัย ราขรถ พระที่นั่งราเชนทรยาน พระยานมาศสามลำคาน เป็นต้น
- ศิลปกรรมเพื่อประกอบพระราชพิธี เช่น แพลงสงฆ์ พระเมรุมาศ พระเมรุ พระโกศ เป็นต้น

๒. ไตรภูมิกับศิลปกรรมเพื่อพุทธศาสนา

คติไตรภูมิเป็นที่มาแห่งความบันดาลใจในการสร้างสรรค์ศิลปเพื่อพุทธศาสนาทุกประเภท

๒.๑ ในงานจิตรกรรม สร้างตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา แสดงเนื้อหาเรื่องราวทางพุทธศาสนา พุทธประวัติ นิทานชาดก เพื่อสะท้อนความดี ความชั่ว โลกอดีต ปัจจุบัน อนาคตที่เป็นแก่นแท้ในภูมิภพของไตรภูมิ เมื่อสังเกตดูจิตรกรรมฝาผนังในศาสนสถานประเภท โบสถ์วิหาร มีการวางผังกำหนดภาพจิตรกรรมลงไปในส่วนต่างๆ ของฝาผนังที่ส่งเสริมเกี่ยวกับคติความเชื่อไตรภูมิโดยตรง โดยใช้การทำงาน ทุกประเภทในอาคาร ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม กล่าวคือ

เมื่อเราก้าวเข้าไปในอาคารของวัดต่างๆ ที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เราจะพบว่าช่างไทยกำหนดตำแหน่งพระพุทธรูปมาประธานไว้เกือบ ในสุดของอาคารประมาณ ๒๐% ถึงผนังด้านหลัง ที่ทิ้งว่างด้านหน้าไว้ ๘๐% พระประธานประทับนั่งอยู่บนฐานพระเหนื่อฐานชุกชี มีความสูง โครงสร้างสัดส่วนพอเหมาะกับขนาดของอาคาร เป็นองค์สี่ทอง ลุกปลั่ง อร่ามตา เป็นประธานแห่งสถานที่แห่งนั้น บนผนังสกัดหรือผนังอุดหน้ากลองเบื้องหลัง เป็นภาพไตรภูมิอันประกอบด้วยแท่งเขาพระสุเมรุ ขนาบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ด้านละ ๗ ชั้น สดหลั่นตั้งเรียงต่ำลงมาเป็นชั้นๆ ในโครงสร้างสามเหลี่ยม ดูสอดคล้องสัมพันธ์ประสานกลมกลืนกับพระพุทธรูปเบื้องหน้าเป็นที่สุดภาพเขาพระสุเมรุและสัตตบริภัณฑ์ที่มีพื้นหลังสีขาว ช่วยขับสีทองขององค์พระพุทธรูปให้ลูกปลั่งขึ้น แล่งสว่างจากการเจาะช่องหน้าต่างของสถาปัตยกรรม ช่วยเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์สง่างามให้องค์พระพุทธรูปและภาพไตรภูมิมากขึ้น

ช่องผนังสกัดหรือผนังทึบกลองด้านหน้าเหนือกรอบทางเข้าออกเขียนภาพตอนสำคัญในคัมภีร์ปฐมสมโพธิกถา คือ ตอนมารผจญ เป็นภาพตอนสำคัญจึงมีขนาดของภาพแตกต่างไปจากภาพส่วนอื่น มารแต่ตัวมีขนาดใหญ่ประมาณ ๔๐ - ๕๐ เซนติเมตร เป็นตอนที่พระพุทธรองค์ขณะมารรบคาบ ทรงแสดงธรรมให้ญาณเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผนังรีด้านข้างเหนือกรอบหน้าต่างเขียนเป็นภาพเทวดาทุกชั้นฟ้าในเทวภูมิ รวมถึงครุฑ นาค ยักษ์ และกุมภัณฑ์บริวารของเทวดาชั้นจาตุมหาริกาก็มาร่วมชุมนุมอยู่ด้วย โดยภาพแบ่งเป็นชั้นๆ ๓-๕ ชั้น นับประนมหัตถ์มีพุ่มดอกไม้หรือพุ่มมยุรฉัตรตั้งคันเทพแต่ละองค์

ผนังระหว่างช่องประตูหน้าต่างใช้เขียนภาพเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาลำดับเรื่อง ต่อเนื่องกันไปในแต่ละห้องเป็นเรื่องราวในมนุษย์ภูมิ แต่ภาพทั้งหลายนับเป็นมนุษย์ชั้นสูงเป็น “ภพมนุษย์” เป็นมนุษย์ที่สมควรตรัสรู้ธรรม เช่น ภาพเรื่องปฐมสมโพธิกถา เรื่องทศชาติ หรือมหาชาติ

บานประตูหน้าต่างด้านในเขียนทวารบาล เทวดาที่ดูแลปกป้องรักษาสถานที่นั้น

ลักษณะดังกล่าวนอกจากจะมีความสมบูรณ์ในแง่เนื้อหาเรื่องราวทางพุทธศาสนา สมบูรณ์ในแง่องค์ประกอบศิลป์ และยังสมบูรณ์ในแง่อุดมคติความเชื่อทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับไตรภูมิอีกด้วย มนุษย์ภูมิเป็นเสมือนสนามสอบกรรมแต่เพียงอย่างเดียวของ จักรวาลที่กรรมของบุคคลที่ประกอบขึ้นไว้ในโลกมีผลทำให้ผู้นั้นไปสู่ภูมิตามกรรมดีกรรมชั่วของแต่ละคน ศาสนาพุทธจะเหมือนคำสอนที่นำไปปฏิบัติก็จะขัดเกลากิเลสของคนที่มีอยู่ให้เบาบางและค่อยหมดไป ภาพภายในอาคารที่ปรากฏอยู่ตรงหน้าจึงเป็นสัญลักษณ์แทนคติไตรภูมิ พระประธานเบื้องหน้าหมายถึงความร่มเย็นของพุทธศาสนาที่ปกคลุมอยู่สามภูมินี้ พระพุทธรองค์เป็นเครื่องหมายแห่งพระนิพพานที่ปราศจากกิเลส วิมานพรหม และวิมานเทวดาผนังเบื้องสูง แสดงลำดับขั้นของอรูปภูมิ รูปภูมิและเทวภูมิ พระประธานมักสร้างปางมารวิชัยเป็นปางซึ่งชนะพญาวสวัตินาร เมื่อเหลือบดูผนังเหนือกรอบหน้าต่างด้านข้างทั้ง ๒ ด้านเห็นเทวดา ครุฑ ยักษ์ อินทร์ พรหม ทิออยู่ในโลกเทวภูมิและพรหมภูมิรวมทั้งสิทธวิยารธเข้าช่องเป็นสักขีพยาน องค์ประกอบที่กล่าวมานี้ดำเนินเรื่องต่อจากภาพมารผจญบนผนังสกัดด้านหน้าเหนือกรอบประตูภาพบนท้องผนังระหว่างช่องหน้าต่างเป็นภาพสั่งสอนสั่งธรรมแก่ผู้ดูให้ละจากกิเลสและลดทอนกิเลสเสียเพื่อขึ้นไปอยู่ในภูมิภพที่สูงกว่าภาพเหล่านั้นจะโอบล้อมเราไว้ เหมือนเขากักรวาลที่โอบล้อมทุกสิ่งในจักรวาล เมื่อแหงนดูด้านบนเพดานของอาคาร จะเห็นดาวสีทองเล็กบ้างใหญ่บ้างกระจายอยู่เต็มฝ่าเพดานสีขาว ทั้งหมดนี้ช่างไทยได้จำลองสถานที่นั้นให้เป็นจักรวาลอันหนึ่งมีพระพุทธรองค์เป็นประธานนั่นเอง

๒.๒ ในงานประติมากรรม

งานประติมากรรมไทยที่สร้างขึ้นเพื่อคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ ส่วนใหญ่เป็นงานประติมากรรมตกแต่งศิลปะสถานหรือศิลปวัตถุ มีทั้งขนาดเล็กที่ประดับตามฐานเชิงชั้นต่างๆ และขนาดใหญ่ที่ประดับบริเวณพุทธสถาน โบสถ์ วิหาร มณฑป พระปราสาท เจดีย์บุษบก ธรรมาสันในพุทธศาสนา และปราสาทราชมณเฑียร พระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ โดยเปรียบเป็นการจำลองจักรวาล โดยถือศิลปะสถานและศิลปวัตถุเป็นเขาพระสุเมรุแกนกลางจักรวาล ประติมากรรมที่ตกแต่งประดับฐานนั้นมีทั้งประติมากรรม เป็นภาพ เป็นภาพประกอบลาย หรือเป็นประติมากรรมลอยตัวเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนความหมายเชิงชั้นต่างๆ ในคติไตรภูมิ

พื้นที่รองรับศิลปวัตถุหรือศิลปะสถานเปรียบเสมือนมนุษย์ภูมิ ขมพูทวีป

ฐานชั้นล่างสุดของศิลปวัตถุหรือศิลปะสถาน เป็นหน้ากระดานสลักลอยตัวรองรับฐานสิงห์ บัวหลังสิงห์ อันแปลงมาจากสิงห์ล้อม ถ้าเป็นฐานประเภทยุขบุษบกหรือฐานอาคารสำคัญของชาติ บางที่จะจำลองเป็นรูปสิงห์แบกล้อมรอบฐาน ณ ตำแหน่งนี้เป็นสัญลักษณ์แทนหิมพานต์ แม้จะอยู่ในมนุษย์ภูมิบนขมพูทวีป แต่เป็นมนุษย์ภูมิที่ห่างไกลจากมนุษย์ธรรมดาไม่สามารถไปถึง เป็นที่อยู่ของผู้ทรงคุณอันวิเศษ มีความรู้เหนือกว่ามนุษย์ทั่วไป เช่น พวกราช ฤๅษี นักสัทธ วิชยาร ซึ่งล้วนเป็นพวกอมมนุษย์

สูงจากฐานสิงห์เหนือบัวหลังสิงห์มักทำเป็นฐานเชิงบาตร ๒ ชั้น คือ

ฐานเชิงบาตรชั้นล่าง ถ้าเป็นฐานศิลปะสถานที่สำคัญของชาติ เช่น โบสถ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือพระที่นั่งพุทธานุภาพงนสิงหาสน์ เป็นต้น ก็จะใส่รูปครุฑยุดนาคเต็มตัวตั้งรายรอบศิลปกรรมเหล่านั้น ถ้าเป็นศิลปกรรมที่มีความสำคัญรองลงมา เช่น ฐานโบสถ์ วิหาร สามัญชน ฐานเชิงบาตรชั้นล่างจะเป็นเส้นกลมเล็กๆ ที่รัดท้องไม่แล่นไปตลอดศิลปกรรม เรียกว่า “รัดอกลูกแก้ว” ถ้าเป็นสันแหลม เรียกว่า “รัดอกไก่” และมักใส่ลวดลายรักร้อยไปโดยตลอด การใช้รูปประติมากรรมครุฑยุดนาค รัดอกลูกแก้วหรือรัดอกไก่ เป็นสัญลักษณ์แทนแดนครุฑที่อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ เหนือสิทันดรสมุทรา แกนกลางจักรวาล

ฐานเชิงบาตรชั้นบน ถ้าเป็นฐานศิลปะสถานหรือศิลปกรรมสำคัญของชาติจะตั้งประติมากรรมรูปเทวดานั่งคุกเข่าประนมหัตถ์ตั้งเรียงรายรอบศิลปกรรม ถ้าเป็นศิลปกรรมที่มีความสำคัญรองลงมา ข้างจะประยุดรูปเทวดาให้เป็นรูปกระเจี๊ยบหรือกระเจี๊ยบปฏิญาณตรงกลางลายเป็นรูปเทพนม ถ้าเป็นโบสถ์วิหารหรือธรรมาสันวัดสามัญธรรมดาก็ประดับด้วยกระเจี๊ยบธรรมดา ประติมากรรมรูปเทวดาพนมหัตถ์ กระเจี๊ยบปฏิญาณกลางลายรูปเทพนม หรือกระเจี๊ยบ เป็นรูปสัญลักษณ์ ให้ความหมายถึง เทวดาชั้นที่ ๑ จาตุมาหาราชิกาเหนือยอดเขายุคนธร เป็นเขาวงกตชั้นในสุดของสัตตบริภัณฑ์ที่โอบล้อมเขาพระสุเมรุ

เหนือฐานเชิงบาตรชั้นบนขึ้นไป ถ้าเป็นโบสถ์วิหารก็จะประดิษฐานพระพุทธรูป ถ้าเป็นบุษบก บัลลังก์ หรือพระที่นั่งก็จะเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ถ้าเป็นพระปราสาทพระเจดีย์ก็จะเป็นเรือนธาตุ องค์ระฆังที่บรรจุพระธาตุ เป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุที่ประทับของพระอินทร์ ที่ประดิษฐานพระเจดีย์จุฬามณีที่บรรจุพระเกศมาลาและพระธาตุเขี้ยวแก้วของพระพุทธองค์ ยอดเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาล

นอกจากประติมากรรมตกแต่งสะท้อนความเชื่อขนาดเล็กประดับศิลปสถานหรือศิลปวัตถุที่กล่าวมาแล้ว ยังมีการสร้างประติมากรรมขนาดใหญ่ตกแต่งบริเวณภายในพุทธสถาน โดยยึดถืออุดมคติสะท้อนความเชื่อเรื่องไตรภูมิเช่นเดียวกันโดยหล่อหรือปั้นรูปสัตว์หิมพานต์ประเภทต่างๆ ขนาดใหญ่ตั้งประดับประกอบศาสนสถาน เช่น รูปหล่อสัตว์หิมพานต์ขนาดเท่าคนจริงบนพื้นชานชาลาไฟที่ตอนบนรอบปราสาทพระเทพบิดร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม รูปนกหัสติมาหน้าบันใดทางขึ้นที่ศวันออกวิหารยอดหรือพระเศวตภูฏาคารวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และหน้าบันใดทางขึ้นพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ หรือสาងแปลงสำริดปากกำแพงแก้วโบสถ์วัดพระเชตุพน ประติมากรรมเหล่านี้จำลองบริเวณพุทธสถานนั้นๆ เป็นแดนป่าหิมพานต์ตามคติไตรภูมิ

๒.๓ ในงานสถาปัตยกรรม

อาคารโบสถ์ วิหาร ที่ถูกโอบล้อมด้วยกำแพงแก้ว พระระเบียง กำแพงวัดเขตพุทธาวาส สะท้อนสัญลักษณ์ทางจักรวาลอันมีเขาพระสุเมรุเป็น ศูนย์กลาง ถูกโอบล้อมด้วยสัตตบริภัณฑ์ สัตตดรสมุทรา และขอบเขาจักรวาล ความสมบูรณ์ความหมายของการจำลองสัญลักษณ์จักรวาลจะเด่นชัดมากขึ้นยิ่งใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบอื่นของสถาปัตยกรรมชั้นรองลงไป เช่น ฐานไฟที่ ฐานปัทม กำแพงแก้ว วิหารทิศ ศาลาราย เป็นต้น อีกทั้งงานประติมากรรมและงานตกแต่งอื่นๆ การวางผังสถาปัตยกรรมตามคติไตรภูมิ เขตพุทธาวาสวัดสุทัศน์เทพวราราม หรือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นการใช้องค์ประกอบหลายหลังจำลองและกำหนดสัญลักษณ์จักรวาล

ในสถาปัตยกรรมแต่ละองค์ทั้งใหญ่และเล็ก ไตรภูมิจะมีบทบาทในการกำหนดรูปแบบและมีความสมบูรณ์เป็นจักรวาลจักรวาลหนึ่งที่มีสมบูรณ์ในตัวไม่ว่าจะเป็นโบสถ์ วิหาร มณฑป พระปราสาท พระเจดีย์ เป็นจักรวาลหลายๆ จักรวาลในอารามเดียวกัน โดยขอยกตัวอย่างพระปราสาทที่แสดงสัญลักษณ์ทางไตรภูมิที่สมบูรณ์แบบที่สุดเป็นกรณีตัวอย่างคือ พระปราสาทวัดอรุณราชวราราม และพระเจดีย์ที่แสดงสัญลักษณ์ทางไตรภูมิสมบูรณ์แบบเช่นกันคือ พระศรีรัตนเจดีย์ เจดีย์ทรงกลมสีทองวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นกรณีตัวอย่างคือ

พระปราสาทวัดอรุณราชวราราม

มีองค์ประกอบต่างๆ ที่แสดงสัญลักษณ์ทางความเชื่อในไตรภูมิ คือ

๓) พระระเบียงคด แสดงสัญลักษณ์เป็นขอบเขาจักรวาล

- เก่งจีนอยู่กบระเบียงคดทิศตะวันตกด้านหลังพระปราสาท แสดงสัญลักษณ์บายภูมิ ตามประวัติวัดอรุณราชวรารามผ่นเก่งจีนหลังนี้เคยเขียนภาพเกี่ยวกับรอกในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลบเสียเพราะทรงพิจารณาว่าไม่งาม ปัจจุบันหาด้วยปูนสีขาว

๒) ลานประทักษิณชั้น ๑ แสดงสัญลักษณ์สิทันดรสมุทรานอกเขาสัตตบริภัณฑ์

- มีปราสาททิศ ๔ องค์ แสดงสัญลักษณ์มหาทวีปทั้ง ๔
- มีบันไดขึ้นลานประทักษิณชั้น ๑ ระหว่างปราสาททิศและพระมณฑปด้านละ ๒ บันได ๔ ด้าน ๘ บันได
- มีฐานเชิงบาตร ๒ ชั้น ประดับกระเบื้องรูปต้นไม้แสดงสัญลักษณ์หิมพานต์ มีบันไดทางขึ้นลานประทักษิณชั้น ๒ หลังมณฑปทิศ ด้านละ ๒ บันได ๔ ด้าน ๘ บันได

๓) ปราสาททิศ แสดงสัญลักษณ์มหาทวีปทั้ง ๔ อุดรภูททวีป อมรโคยานทวีป บุรวีเทพทวีป และขมพูทวีป

- ฐานล่างยึดฐานปัทม มีช่องใส่รูปกนิษฐ กนิฐแสดงสัญลักษณ์หิมพานต์
- เหนือขึ้นไปเป็นฐานเชิงบาตร มีรูปมารกับกระบี่แบกล้อมกัน แสดงสัญลักษณ์อสุรภาพและมนุษย์ภูมิ กระบี่เป็นทหารของพระนารายณ์ที่อวดารลงในโลกมนุษย์
- เรือนธาตุย่อมุมมีพระพายทรงม้า แสดงสัญลักษณ์เทวดาในจักรวาลเวียนรอบเขาพระสุเมรุ
- กลีบขनुนปราสาททิศที่ ๒ ชั้น แสดงสัญลักษณ์เทวภูมิ ๒ ชั้น

- ยอดนภสถูปปิดทอง แสดงสัญลักษณ์แดนนิพพาน อาจหมายถึงพระพุทธองค์ลงมาโปรดสัตว์ในขมพูทวีป หนึ่งในมหาทวีปทั้ง ๔

๔) ลานประทักษิณชั้น ๒ แสดงสัญลักษณ์สิทันดรสมุทราในวงแหวนของเขาสัตตบริภัณฑ์

- มีมณฑปทิศ ๔ หลัง แสดงสัญลักษณ์ท้าวจตุโลกบาล ๔ องค์ สวรรค์ชั้นที่ ๑ จตุมาหาราชิกา

- ตั้งฐานประทักษิณชั้น ๓ เป็นที่ตั้งแห่งองค์พระปราสาทประธาน แสดงสัญลักษณ์เขาพระสุเมรุที่ตั้งแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

- ๕) มณฑปทิศ แสดงสัญลักษณ์สวรรค์ชั้นหนึ่ง จาตุมาหาราชิกา ที่ประทับแห่งเวทาทั้ง ๔ องค์ ผู้ดูแลทิศทั้ง ๔ ของจักรวาล
- มณฑปด้านทิศเหนือ รูปยักษ์แบก แสดงสัญลักษณ์ท้าวเวรราชเป็นใหญ่ในยักษ์ ดูแลจักรวาลด้านทิศเหนือ
 - มณฑปด้านทิศใต้ รูปกุ่มก้นแบก แสดงสัญลักษณ์ท้าววิรุฬหกเป็นใหญ่ในกุ่มก้น ดูแลจักรวาลด้านทิศใต้
 - มณฑปด้านทิศตะวันออก รูปคนธรรพ์แบก แสดงสัญลักษณ์ท้าวธตรฐเป็นใหญ่ในคนธรรพ์ ดูแลจักรวาลด้านทิศตะวันออก
 - มณฑปด้านทิศตะวันตก รูปเทพนาคแบก แสดงสัญลักษณ์ท้าววิรูปักษ์เป็นใหญ่ในนาค ดูแลจักรวาลด้านทิศตะวันตก
- ๖) พระปราสาทประธาน แสดงสัญลักษณ์สวรรค์ชั้นที่ ๒ ดาวดึงส์
- เหนือลานประทักษิณชั้น ๒ มีบันไดขึ้นลานประทักษิณ ชั้น ๓ มีบันไดขึ้นรวม ๔ บันได เชิงบันไดมีเสาหงส์ แสดงสัญลักษณ์หิมพานต์
 - ฐานประทักษิณชั้น ๓ แสดงสัญลักษณ์เขาพระสุเมรุ
 - เหนือลานประทักษิณชั้น ๓ มีฐานช่องรูปกนิรี กิณรี สลับกันโดยรอบ แสดงสัญลักษณ์ป่าหิมพานต์
 - ฐานเชิงบาตรชั้น ๒ มีรูปกระบี่แบก แสดงสัญลักษณ์มนุษย์ภูมิ กระบี่เป็นทหารเอกของพระนารายณ์อวตารในโลกมนุษย์
 - เหนือขึ้นไปเป็นฐานสิงห์ แสดงสัญลักษณ์ป่าหิมพานต์ มีบันไดขึ้นลานประทักษิณชั้น ๔ เชิงบันไดมีเสาหงส์บนสัญลักษณ์ป่าหิมพานต์
 - ลานประทักษิณชั้น ๔ สัญลักษณ์สัตว์นครสมุทรในเขาวงกตชั้นในสุด มีช่องโค้งสลับรูปกนิรี กิณรีประดับโดยรอบ สัญลักษณ์ป่าหิมพานต์
 - เชิงบาตรชั้นบนมีรูปพรหมแบก แสดงสัญลักษณ์พรหมภูมิ
 - ฐานสิงห์ชุดซ้อน ๓ ชั้น แสดงสัญลักษณ์ป่าหิมพานต์
 - เรือนธาตุปรangkมี่ ๔ ด้าน ประดับภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ แสดงสัญลักษณ์สวรรค์ชั้นที่ ๒ ดาวดึงส์ เหนือชั้นเรือนธาตุทั้ง ๔ ชุ่มมีปรangkขนาดเล็ก กลับขุ่นยอดปรangkเล็กมี ๕ ชั้น แสดงสัญลักษณ์สวรรค์ ๕ ชั้น (สวรรค์ชั้นที่ ๒ ถึงชั้นที่ ๖)
 - เหนือเรือนธาตุมีฐานเชิงบาตร ๒ ชั้น มีภาพพระนารายณ์ทรงครุฑแบก แสดงสัญลักษณ์ถึงราชวงศ์จักรีเทิดทูนเป็นศาสนูปถัมภกในพระพุทธศาสนา
 - กลับขุ่นปรangkประธานมี ๗ ชั้น แสดงสัญลักษณ์แต่ละชั้นคือ ชั้นที่ ๑ ปฐมญาณภูมิ ๓ (รูปพรหมชั้นที่ ๑-๓) ชั้นที่ ๒ ทุตญาณภูมิ ๓ (รูปพรหมชั้นที่ ๔-๗) ชั้นที่ ๓ ตติญาณภูมิ ๓ (รูปพรหมชั้นที่ ๗-๙) ชั้นที่ ๔ จตุญาณภูมิ ๒ (รูปพรหมชั้นที่ ๑๐-๑๑) ชั้นที่ ๕ สุทธาวาสภูมิ ๕ (รูปพรหมชั้นที่ ๑๒-๑๖) ชั้นที่ ๖ อรูปภูมิ ๔ และชั้นที่ ๗ อริยบุคคล ๔
 - นกหัสถ์และมงกุฎปิดทอง แสดงสัญลักษณ์ถึงแดนนิพพาน

พระศรีรัตนเจดีย์

มีองค์ประกอบต่างๆ ที่แสดงสัญลักษณ์ทางความเชื่อในไตรภูมิ คือ

- ฐานเขียง แสดงสัญลักษณ์ถึงขอบเขตโลก ขอบเขตจักรวาล
- ฐานเชิงบาตร แสดงสัญลักษณ์ถึงสิ่งทรงรับของสิ่งที่สูงบริสุทธิ์
- กล้วยสุกแก้ว ๓ ชั้น แสดงสัญลักษณ์ถึงแห่งภูมิ ๓ อรูปภูมิ รูปภูมิ กามภูมิ
- บัวปากฐานบัวปากกระฉิง แสดงสัญลักษณ์กำเนิดที่เป็นทิพย์
- ชุ่มเจดีย์ทิศ แสดงสัญลักษณ์สวรรค์ชั้นที่ ๑ จาตุมาหาราชิกา
- องค์ระฆัง ครอบธาตุ แสดงรูปสัญลักษณ์แทนพระธาตุเจดีย์จุฬามณีสวรรค์ชั้นที่ ๒ ดาวดึงส์
- บัลลังก์ แสดงสัญลักษณ์ของความเป็นศาสดา ผู้รู้ ผู้สั่งสอน

- เสาหาร แสดงสัญลักษณ์ของก้านฉัตรที่รองรับเครื่องสูง
- ปล้องไฉน ๓๙ ชั้น เป็นสัญลักษณ์จากมรรค ๘ อรูปภูมิ ๔ รูปภูมิ ๑๖ กามภูมิ ๑๑ (พระปฐมเจดีย์มีปล้องไฉน ๒๗ ชั้น เป็นสัญลักษณ์จากอรูปภูมิ ๔ รูปภูมิ ๑๖ สุขคติภูมิ ๗ หรือพระสุวรรณหเจดีย์หน้าปราสาทพระเทพบิดรมมีบัวกลุ่ม ๙ ชั้น เป็นสัญลักษณ์หมายถึง อริยบุคคล อรูปพรหม สุทธาวาสภูมิ (รูปพรหม ๑๒-๑๖) จตุญาณภูมิ (รูปพรหม ๑๐-๑๑) ตติญาณภูมิ (รูปพรหม ๗-๙) ทุตญาณภูมิ (รูปพรหม ๔-๖) ปฐมญาณภูมิ (รูปพรหม ๑-๓) อุโบสถภูมิ (เทวภูมิ ๖) และศีลภูมิ (มนุษย์))
- ปลียอด แสดงสัญลักษณ์อริยมรรค (เจดีย์บางองค์มีปลีต้น ลูกแก้ว ปลียอด แสดงสัญลักษณ์ถึงมรรค ดวงปัญญา และอริยมรรค)
- หยอดน้ำค้าง แสดงสัญลักษณ์ถึงมหานครนิพพาน

๓. ไตรภูมิกับศิลปกรรมพื้นบ้าน

ศิลปกรรมสัญลักษณ์จากไตรภูมิ ภาพจำลองจักรวาล เขาพระสุเมรุ สัตตบริภัณฑ์ ทวีปทั้ง ๔ พระอินทร์เทพเทวดาของชาวพุทธ เขาไกรลาส พระศิเว พระนารายณ์ เทพเทวดาของพราหมณ์ ต่างเป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมของคนไทยแทบทั้งสิ้น พุทธและพราหมณ์มักมีพิธีกรรมใกล้ชิดกันมาก ไม่ว่าจะเป็นพระราชพิธีของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ประเพณีพิธีกรรมของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินไม่ว่าจะเป็นประเพณีพิธีกรรมเพื่อชีวิต เช่น พระราชพิธี ๑๒ เดือน ประเพณี ๑๒ เดือนล้านนา ฮีต ๑๒ ซึ่งเป็นประเพณี ๑๒ เดือนของภาคอีสาน การจารกรรมลงสัญลักษณ์พราหมณ์พิธีกรรม จากคติความเชื่อในไตรภูมิแทบทั้งสิ้น

ศิลปกรรมสัญลักษณ์จากไตรภูมิที่ตอบสนองความเชื่อทางพุทธศาสนาในประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ของพื้นที่สำคัญ คือ

๑. บายศรี บายศรี แปลว่า ข้าวขวัญหรือข้าวที่เป็นมงคลหรือการจับต้องสิ่งสิริมงคล บายศรีตามรูปธรรมคือ ภาชนะที่ตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษด้วยใบตองเป็นกระถาง หรือใช้พานเงินพานทองตกแต่งด้วยดอกไม้เพื่อเป็นสิริมงคลถวายในพิธีสังเวยบูชา หรือพิธี “ทำขวัญ หรือ รับขวัญ” ต่างๆ

ขวัญ นามธรรมคือพลังอย่างหนึ่งในตัวคน มองไม่เห็น เจริญเติบโตตามสภาพของคน คนไทยเชื่อว่าสามารถหลบหนีได้ หากขวัญไม่อยู่กับตัวอาจทำให้เจ็บป่วยสติเฟื่อง หรือเสียชีวิต ขวัญจึงเป็นสิ่งสำคัญก่อให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ ในช่วงชีวิตของคนไทยเพื่อให้ขวัญอยู่กับเนื้อกับตัวคนตลอดไป... การทำขวัญเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต เช่น การทำขวัญแรกเกิด โขนจุก บวชนาค แต่งงาน ปลุกสร้างบ้านเรือน ยกเสาเอก วางศิลาฤกษ์ ทำขวัญข้าวออกรวง ข้าวเข้าลาน การรับตำแหน่งใหม่ เลื่อนยศเลื่อนชั้น หายเจ็บไข้ รอดพ้นภัยอันตราย การกลับบ้านเกิดเมืองนอนเมื่อไปอยู่ต่างถิ่นนานๆ หรือการต้อนรับแขกผู้มาเยือน ทุกพิธีกรรมมี “บายศรี” เป็นองค์ประกอบหลักในพิธีกรรมทั้งสิ้น “บายศรี” จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการทำขวัญที่ขาดมิได้ บายศรีเป็นที่สถิตแห่งเทพเจ้าทั้งปวงตามคติพราหมณ์ การประชุมบททำขวัญในพิธีต่างๆ ใบตองเป็นของบริสุทธิ์สะอาดไม่มีมลทินของอาหารเก่าแปดเปื้อนเสมือนถ้วยชาม จึงนำมาใส่เป็นภาชนะใส่อาหารเป็นกระถางและตกแต่งให้สวยงาม บายศรีในพิธีกรรมของชาวบ้านมีหลายชนิด กล่าวคือ บายศรีปากชามเป็นบายศรีขนาดเล็ก กรวยกลางบายศรีใบตองคว่ำกลางชามเบญจรงค์ เป็นการจำลองเขาพระสุเมรุที่สถิตของพระอินทร์ หรือเขาไกรลาสที่สถิตของพระอิศวร โดยมีพุ่มยอดบายศรีเป็นวิมาน...ยอดรวมนี่ไม่เสียใบตำลึงลูกปอกเปลือก ๑ ฟอง เรียกว่า “ไข่ขวัญ” หมายถึงพรหมภูมิ เพราะพระพรหมเกิดจากฟองไข่...เหนือไข่ขาวเสียบดอกไม้ หมายถึงอริยบุคคล... ภายในกรวยใส่ข้าวสุก ข้าวที่เป็นสิริมงคล... นมบายศรี ที่นำไปตองมาพับเป็นรูปพนมยอดแหลมเรียวยาวหลายชั้นซ้อนทับกันเป็นสามยอดเรียก “นมแมว” หรือ “ปากจิบเจิม” วางรอบกรวยเหนือปากชามแทนความหมายเขาสัตตบริภัณฑ์... ดอกไม้ประดับนมบายศรีคือวิมานเทวดา... ตัดใบตองเป็นรูปใบไม้หยักไปหยักมาอย่างฟันเลื่อย ๓ ใบ เรียก “ตัวเต่า” หรือ “แมงดา” วางแทรกระหว่างนมบายศรีแทนความหมายปลาอานนท์หนุนจักรวาล... ผานแดงกว้าหรือกล้วยน้ำไทย ๓ ชั้น วางบนแมงดานั้น หมายถึง ภพ ๓ ภพ สวรรค์ มนุษย์ นรก...ชามที่รองบายศรีหมายถึงขอบเขาจักรวาล...อาจมีขนมอื่นเช่นขนมต้มขาว ฝอยทอง อ้อย เพิ่มเติม โอกาสที่ใช้ในพิธีทำขวัญในครัวเรือนประเพณีเกี่ยวข้องกับชีวิตเจียบๆ เช่นทำขวัญเด็กแรกเกิด ทำขวัญข้าว ขวัญนา สิ่งเวทเทวดา ตั้งศาลถอนศาลพระภูมิ เป็นต้น.

บายศรีตัน หรือบายศรีใหญ่ เป็นบายศรีขนาดใหญ่ ทำส่วนประกอบขึ้นเป็นชั้นๆ ๓ ชั้น ๕ ชั้น บางทีทำ ๙ ชั้น คล้ายชั้นของฉัตรระหว่างของชั้นและขนาดย่อเรียวยากจากล่างขึ้นบน แต่ละชั้นประดับนมแมวคล้ายบายศรีปากชาม...ยอดบนสุดตั้งขามหรือโกลประดับพุ่มดอกไม้หรือตั้งบายศรีปากชามไว้อยอด...มีไม้ไผ่สีสุกผ่า ๓ ซีกพันผ้าขาวขนาบข้างบายศรีแทนความหมายบันไดขึ้นสวรรค์เขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาส...มีผ้าอย่างใดคลุมรอบบายศรีอีกทีหนึ่งเรียกว่า “ผ้าห่อขวัญ” (ส่วนมากใช้ผ้าตาดทอง) บายศรีใหญ่ บางครั้งเรียก “บายศรีตั้ง” มีตัวอย่างบายศรีใหญ่ต้น ๗ ชั้น แถบภาคอีสาน แต่ละชั้นจัดเป็นทิพย์วิมานในคติไตรภูมิ โดยปั้นดินแกะด้วยหยวกกระดากหรือผ้าตกแต่งเป็นรูปต่างๆ ตามชั้นดังนี้

ชั้นที่ ๑ ชั้นล่างสุดเป็นรูปยักษ์ ยักษ์ฉิมถือกระบอง แทนความหมายอสูรภาพ

ชั้นที่ ๒ เป็นรูปพริยธรรพ นักสิทธิธิดานาฬผล แทนความหมายอมมนุษย์ในหิมพานต์

ชั้นที่ ๓ เป็นรูปกนิษฐ กนิษฐ์ กษัตริย์ถือศรชัย แทนสัตว์หิมพานต์ และจักรพรรดิราช

ชั้นที่ ๔ เป็นรูปเทพกัญญาถือพวงบุปผา แทนนางฟ้าบนสวรรค์

ชั้นที่ ๕ เป็นรูปเทวดาถือดอกปาริชาติ แทนเทวดาบนสวรรค์

ชั้นที่ ๖ เป็นรูปพระอินทร์ เทพกัญญา แทนพระอินทร์ และพระชายาในสวรรค์ชั้น ดาวดึงส์

ชั้นที่ ๗ เป็นรูปพระสุวรรณพรหมมา พรหมบริวาร แทนความหมายภูมิพรหม

๒ บัตรพืชมายังถึง เครื่องสังเวท ทำด้วยหยวกกล้วย หักพับเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีต้นกล้วยตานี ๔ ด้าน ประกอบเป็นขาภายในบรรจุกระทงใบตองสดขนาดเล็กเท่ากับถ้วยตาดใบ ใส่อาหารเครื่องคาวหวาน ถั่วงา นมเนย เป็นต้น จำนวนกระทงขึ้นกับเทพดาวพระเคราะห์ที่จะบูชาบัตรเหล่านี้ใช้ในพิธีโหมงจุก ฉลองอายุ สะเดาะเคราะห์

บัตรพืชมี่ ๔ ประเภท คือ

- บัตรพืชมี่พระเกตุ มี ๔ ชั้น มีชาตั้งรูปทรงปิรามิด สามเหลี่ยมทรงสูง

- บัตรพืชมี่เทพดาอัฐทิศ มี ๓ ชั้น มีชาตั้งสี่เหลี่ยมใหญ่ข้างล่างสอดเข้าข้างบนเป็นกระบะ ๓ ขนาด

- บัตรพืชมี่พระภูมิเจ้าที่ เป็นกระทงสี่เหลี่ยมด้านละ ๑ คีบ ไม่มียอดและชาตั้ง

- บัตรพืชมี่รุกขพาลี เป็นกระทงสามเหลี่ยมด้านละ ๑ คีบ ไม่มียอดและชาตั้ง

ยังมีเครื่องสังเวทอื่นๆ อีกเช่น บัตรธรรมดาเส้นผี ใช้ใบตองเขียนให้กลมเอาของกินวางบนใบตองได้เลย และยังมีโหง ๙ ห้อง (กระทง ๙ ห้อง) เป็นบัตรพืชมี่แบบอีสาน ทำจากกาบกล้วยเป็นกระบะเครื่องบูชาใส่เครื่องสังเวทและพิธีกรรมต่างๆ แบ่งพื้นที่โหงสี่เหลี่ยมจัตุรัสออกเป็น ๙ ห้องเท่ากันสังเวทพิธีสะเดาะเคราะห์ ใช้สังเวทดาวพระเคราะห์ทั้ง ๙ เพราะเชื่อว่าชะตาชีวิตของคนเราเป็นไปตามการโคจรของดาวพระเคราะห์ เมื่อเคราะห์ร้ายจึงบูชาพระเคราะห์ ห้องกลางมักปั้นแบ่งเป็นรูปหุ่นคนแทนผู้มีเคราะห์

๓ พนมเบี้ย พนมหมาก พนมดอกไม้ พนมภาษาเขมรแปลว่า “ภูเขา” ความหมายของพนมทั้ง ๓ ที่จัดยอดเป็นพุ่มแหลมแทนความหมายเขาพระสุเมรุและสัตว์บริภัณฑ์ พนมเบี้ยหมายถึงพุ่มประดับเงินเบี้ย พนมหมาก หมายถึงพุ่มประดับด้วยหมากกินกับพลูและพนมดอกไม้ หมายถึงพุ่มประดับด้วยดอกไม้ พนมเบี้ย พนมหมาก พนมดอกไม้ ยังพอบพบเป็นเครื่องบริวารภคินี เครื่องสักการบูชาพระธาตุ บูชาพระเครื่องกัณฑ์เทศน์

๔ ปราสาทผึ้ง การแห่ปราสาทผึ้งของชาวภาคอีสาน เป็นอาคารทางศาสนาสร้างด้วยหยวกกล้วยเป็นรูปปราสาท มีดอกไม้ทำด้วยขี้ผึ้งเป็นเครื่องประดับถวายเป็นพุทธบูชาในวันออกพรรษา ตามความเชื่อในวัฏสงสารของคติไตรภูมิ ด้วยหวังเป็นอนิสสงส์เพื่อให้เกิดบนสวรรค์ มีวิมานปราสาทเป็นเรือนที่อยู่อาศัย...คติการสร้างปราสาทผึ้งมาจากพุทธประวัติ ตอนป่าเลไลยก์ ข้างและสิงห์ทำหน้าที่อุปัฏฐาก นำรวงผึ้งมาถวายพระพุทธ เมื่อพระพุทธองค์รับรวงผึ้งไปฉัน ลิงกระโดดด้วยความดีใจจนพลัดตกต้นไม้ลงมลาย ด้วยอาานิสงส์ได้ถวายรวงผึ้งแก่พระพุทธองค์ทำให้เกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์...และพระพุทธประวัติวันเสด็จลงจากดาวดึงส์ พระพุทธองค์ทรงเปิดโลกทำให้ผู้คนได้เห็นความสละสลวยบนสวรรค์กับความทุกข์ยากลำบากเร่าร้อนในนรก ทำให้คนอีสานได้คิดปราสาทผึ้งถวายเป็นพุทธบูชา

๕ เรือไฟ เรือที่ทำด้วยท่อนกล้วยไม้ไผ่หรือวัสดุลอยน้ำมีโครงสร้างเป็นรูปต่างๆ เช่น เรือหงส์ ปราสาท พญานาค หรือพญามังกรตามต้องการ เมื่อจุดไฟโครงสร้างเปลวไฟจะลุกเป็นรูปนั้น นิยมทำกันในวันออกพรรษา เป็นการบูชา รอยพระพุทธบาทริมฝั่งแม่น้ำนันทานที่ที่พระพุทธประทับรอยตามประสงค์ของพญานาคันมหายานาคราช เป็นการบูชาท้าวผกามหาพรหม

๖ นมพระ เรือพระ ในพิธีลากพระและชักพระของภาคใต้ สร้างเป็นบุษบก หรือปราสาทด้วยกระดาศสี กระดาศทองประณีตทุกส่วนมักมีรูปนาคประดับ

๗ ครีวทาน การตกแต่งสิ่งของถวายพระเป็นรูปมงคลต่างๆ ในไตรภูมิถวายพระในงานบุญประเพณีของชาวล้านนา โดยความเชื่อในกฎแห่งวัฏสงสารในไตรภูมิ การเวียนว่ายตายเกิด ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับโดยผ่านงานบุญ

๘ จองพารา เป็นภาษาไทยใหญ่ แปลว่า “ปราสาทพระ” ทำจากไม้ไผ่เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมสูงประมาณ ๑ ฟุต และฐานอีกประมาณ ๑.๘๐ เมตร เป็นฐาน ๓ ชั้น ยอดจองพาราจะเป็น ๕ เป็น ๗ ปิดโครงสร้างไม้ไผ่ด้วยกระดาศ กระดาศสี กระดาศทองประกอบ ด้วยลายเจาะกระดาศตกแต่งส่วนต่างๆ บางส่วนจะเขียนลายเครือเถา ห้อยกระดาศทอง ติดกากเพชรให้ดูวาววาม ตั้งบูชาบนร้านสูง ห้อยผลไม้ประดับไฟ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ตรงกับวันออกพรรษา ตั้งบูชาครบ ๗ วัน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปไตรภูมิเป็นที่มาแห่งความบันเทิงใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมไทยทุกประเภท ทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ประณีตศิลป์ และศิลปะพื้นบ้าน และทุกส่วนภาคของราชอาณาจักร จากศูนย์กลางเมืองสู่ชนบท จากศิลปกรรมเพื่อกษัตริย์ ศิลปกรรมเพื่อพุทธศาสนาจนถึงศิลปะพื้นบ้าน รูปลักษณ์ของศิลปกรรมต่างๆ หลากประเภท หลายชนิด กระจายออกจากศูนย์กลางของสังคมออกไปเป็นลำดับชั้นดุจลำดับขั้นที่โอบล้อมเขาพระสุเมรุ ศิลปกรรมทุกสิ่งทุกส่วนของสังคมมีรากฐานที่มาจากคติความเชื่อและความบันเทิงใจจากไตรภูมิทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นแสดงเรื่องราวโดยตรง แสดงด้วยรูปลักษณ์เป็นสิ่งแทนความหมายภูมิภาพต่างๆ เช่น พนม เทวดา ครุฑ นาค อสูร ไปจนถึงกระเจี๊ยบ กาบ ช่อฟ้า รวยระกา หางหงส์ คันทวย ฯลฯ หรือภาพที่แสดงเรื่องราวทางศาสนา พุทธ ประวัติ พุทธชาติ มหาชาติ หรืออื่นๆ ซึ่งเป็นส่วนย่อยหรือส่วนละเอียดของไตรภูมิ นั่นคืออิทธิพลของไตรภูมิที่มีต่อวิถีชีวิตและการสร้างศิลปกรรมของคนไทยเรา

มกราคม ๒๕๕๑

รองศาสตราจารย์สุรศักดิ์ เจริญวงศ์

ภาควิชาศิลป์ไทย คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร

TRIBHUMI

The Three Planes of Existence

by M.R. Chakrabort Chitrabongs

Since antiquity, man has endeavoured to find answers to these universal questions:

"Where did we come from?"

"Why are we here?"

"Where do we go after death?"

In his wisdom, man has formulated answers to his curiosity in a variety of intelligent thoughts that seem to have in common the negation of the idea of a single and finite life span on earth. Instead, there seems to be a universal acceptance of the idea of either a succession of lives, one after another, or a cyclical, never ending series of births and rebirths that continue for ever.

With the concept of the multiple life series for each individual, came a new question:

"How do we attain a higher and happier status in the next life?"

This question, together with further thoughts on cause and effect created human reasoning that doing good deeds or living a good life will advance one's status to a better or higher level in the next life; conversely living a bad life will retard one's status in the next life. It followed that man sought means to pay retribution for his sins in order to neutralise his badness with goodness, thus controlling his own destiny.

In Southeast Asia, there appeared the belief that all living things, be they humans, animals or any other creatures on earth, shared the cyclical system of birth and rebirth: one species being a "higher" life form than another. Any of the species may transgress to another depending on the accumulation of good or bad deeds in its past life. In this system, humans are considered to be at the top of all the species. As humans progress to ever higher beings, they become angels living better lives in luxurious surroundings in "heaven." On the downside, humans that abuse others with bad deeds will be reborn in lower levels or fall into "hell" to pay retribution for their sins, suffering under terrible punishments.

On an entirely different plane, ancient man also learnt to respect and to fear the natural phenomena. He understood the beneficial effects of the sun and moon's presence. He feared the tempestuous forces of nature and attributed such might to the power of supernatural beings. He also attributed names to these beings and fantasized on their appearances, sometimes as beautiful beings, sometimes quite grotesque, to be known under the group names of gods, demons, ogres, ghouls, mythical animals, etc. This variety of real and imagined beings grew to such an extent that ways had to be found to organise them into some sort of order.

As far back as the Vedic Period of Brahmanism, sages had imagined that there was a place where angels lived, as mentioned in Rig-Veda hymns. The believers of Hinduism answered the universal question by recognizing Shiva, Vishnu and Brahma, as a trinity of powerful gods that worked in concert to create, protect and destroy all things. These beliefs gave precedence to an interconnected cosmological system in which there is place for all the beings and a cosmographical system to describe the environment in which they live. The concept of Tribhumi cosmology thus came into being, and developed to a state of refinement in the teachings of Gautama Buddha as subsequently immortalised in the Tipitaka. It is now known as the Buddhist Cosmology.

Further research and study by the Buddhist scholars through the ages have made the Tribhumi a complete cosmological system that had influenced the belief and learning wisdom of the Buddhists in the Southeast Asia Region. In its organizational system, the Tribhumi states that there are three planes or levels of existence for all beings: the non-corporeal plane (arupa bhumi), the corporeal plane (rupa bhumi) and the sensuous plane (karma bhumi).

The sensuous plane is where beings that enjoy the sensual pleasures, and allow such pleasures to control their senses, reside. In this plane there are eleven sub-levels defining the degree of advancement in status. The lowest level is Hell (naraka) where the lowest and sinful beings suffer terrible torture. Above them are, in order of merit, animals of all species, the preta (departed beings) and the demons. The fifth level is the realm of mankind. The remaining sixth to eleventh levels are the realms of angels and deities that have been described as "sensuous divine beings".

There are 16 levels in the corporeal plane. They are inhabited by beings that are known collectively as brahmas. These have transcended all forms of sensual needs and exist only to strive for self betterment, spending their time in meditation. Each stage of achievement in meditation allows them to move up to the next level of refinement in the next incarnation. The brahmas at the higher levels are believed to no longer have limbs since they do nothing but loll about in ever deeper meditation.

In the non-corporeal plane, the brahmas are detached from corporeal form altogether. In four levels, ascending to near perfection, these brahmas become life forces of energy usually represented as orbs of pulsating light. Finally on achieving the state of perfection, the achiever escapes from the perpetual cycle of rebirth or suffering (dukka) and attains ultimate state of happiness (nirvana).

The Tribhumi system is represented throughout the Tripitaka Buddhist canons as an integral part of the Buddha's philosophy and his teachings. His disciples also wrote a number of commentaries and treatises on the subject. One such treatise became of great importance in Thai studies – Tribhumikatha written in about A.D.1345 by the Thai scholar, Phya Lithai, who was to become Dharmaraja I of the Kingdom of Sukhothai. This book was written in Thai using the ancient Thai script that had just been introduced.